

УДК 94 (477)

Гомотюк О.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК УМОВА КОНКУРЕНТОЗДАТНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті окреслено значення духовних цінностей для соціально-економічного розвитку України. У цьому контексті автор визначає питання, що турбують українське суспільство. Проведено ретроспективний екскурс у попередні періоди українського історичного процесу на підставі цілісного і системного розуміння буття людини.

Ключові слова: *духовні цінності, економіка, моральні засади, фінансово-економічна криза.*

Вислів французького інтелектуала Анрі Мольро щодо XXI століття, яке буде або століттям духовності, або його зовсім не буде, спонукає до глибоких роздумів про багатовимірність всесвіту, його залежність від суб'єктивних почуттів, моральних засад суспільств, критеріїв оцінки науково-технічного процесу, інформаційних революцій тощо. Для розуміння стану нинішнього суспільства, що перебуває в економічній кризі, важливим є окреслення усіх ланок, аспектів, якостей, синтез властивостей. Процес пізнання має бути диференційованим, але й неодмінно узагальнюючим, оскільки принципи диференціації й інтеграції закладені, з одного боку, в суб'єктивних особливостях сприйняття людини, її потреб на кожному етапі суспільного розвитку, який визначає характер і глибину пізнання; з іншого – в об'єктивній природі відображення її реальності як складової єдиного й системного світу, що взаємодіє всіма своїми частинами (підсистемами) в процесі розвитку. На наш погляд, достатньо вагомим у цьому контексті є з'ясування впливу людини на суспільну діяльність, ролі духовної складової для суспільного розвитку та відповідно наслідків цього взаємообумовленого процесу.

Варто відзначити, що морально-етичні питання займають достатньо значний відсоток праць як української, так і зарубіжної науки, а особливо у перехідний час, у кризові етапи світової економіки. Без нових ідей неможлива поява нових соціально-економічних умов і стратегій виходу із кризи. З огляду на масштабність сучасної кризи, яка порівнюється із Великою Депресією 20–30-х рр. XX ст., з'ясовуються філософсько-методо-

логічні основи цього процесу, механізми інституційних перетворень сучасного суспільства, статус моральних цінностей тощо [1].

Лева частка дослідників схиляється до думки, що глобальна фінансово-економічна криза є кризою системи духовних цінностей, нехтування ними на користь матеріального збагачення.

Постає питання чи криза духовних цінностей – щось притаманне лише сьогоднішньому суспільству, чи подібні явища спостерігалися і раніше? Думається, що з появою людини час від часу поставали проблеми добра і зла, щастя і нещастя, справедливості та несправедливості та ін. Важливим видається співвідношення сил у цій боротьбі, акумуляція позитивної критичної маси, що може зрівноважити негативні наслідки для духовного розвитку спільноти. Найголовнішим є розуміння ключової ролі людини в усіх процесах історичного розвитку – матеріальних і нематеріальних. Т. Веблен, засновник американської школи неоінституціоналізму наголошує, що інституції – це особлива форма життя і людських відносин. Незважаючи на свою консервативність вони виростають із інстинктів людини, вони являть собою «згусток культури», «спосіб мислення людини», «успадковані традиції і звичаї», «природний добір і пристосування людини до життя», виражають інтереси людини і завжди підпорядковані їй» [3].

Підтвердженням уваги української громади до вічних питань є джерельні матеріали, зокрема києво-руського та наступних періодів української історії. Дозволимо собі невеликий екскурс в історію. У свій час І. Франко наголошував, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями, ... поперед усього пізнати ту свою Україну, ... щоб ми розуміли всі прояви її життя...» [11, 443]. Наприклад, центральним завданням теоретичних роздумів київської доби був аналіз земних проблем, можливість їх вирішення особистим прикладом [4, 23]. Важливим моментом упорядкування внутрішнього життя держави стала систематизація існуючих та видання нових законів, «Руської Правди» зокрема, де замість колишньої кровної помсти запроваджено право закону, а кожна стаття намагалася утверджувати верховенство гуманізму та демократизму. «Статут Великого князя Ярослава» наголошував: «горе тому, хто оправдує нечестивого заради мзди і від правдивого правду віднімає, бо Бог, який дає нам владу, піддає суду ваші діла і помисли ваші перевірить, оскільки ви є слугами царства його»; «кому мало дано, з того менше питають, а кому багато дано, з того і багато питають, окрім тих, хто з великим терпінням встановив правду, утвердив істину» [8, 106]. Ці думки, що є надзвичайно актуальними для сьогоднішнього суспільства, стали визначальними при укладанні «Правди Руської», свідчили про демократизм руської спільноти, глибокі моральні застанови, що не знищувалися упродовж багатьох віків.

«Слово про закон і балогодать» (між 1037–1050) Митрополита Іларіона розпочинало глибокі філософські роздуми над законом, балогодаттю, совістю, свободою вибору. Саме Іларіон, як зауважує В. Горський один із перших висловлює історіософські роздуми про місце історії Русі у світі, його «Слово» набуває значення прообраза, на який спирається подальша традиція вітчизняної культури, принаймі до XVIII ст. [7, 358]. Так, завершується проповідь «Молитвою до Бога усієї землі нашої». Митрополит в очікуванні страшного суду, наполегливо просить у Всевишнього за свою країну: «тих, що йдуть раттю, прожени, мир утверди, ворожі країни усмири, голод поверни в достаток, князями нашими постраши сусідні країни, боярам пошли мудрості, городи умнож, церкву твою плекай, багатство своє бережи. Мужів, і жон їхніх, і дітей спаси» [5, 131]. Зрозуміло, що це не лише прохання, а програма державотворення, основні засади якого будуються на християнських та моральних чеснотах, повазі до руського народу, його землі з центром у Києві.

Запорізька Січ стає зародком реалізації української національної ідеї, становлення козацького політичного автономізму, утвердження моральних та християнських чеснот. На очах мінявся лідер нації: на зміну старій княжій аристократії, що керувала Руссю за часів Київської держави, козацька старшина стає політичним лідером. Багаторічне функціонування Запорізької Січі було, власне, підготовчим етапом формування української козацької держави. Там пройшли перший вишкіл державотворення Б. Хмельницький і його найближчі соратники, там було закладено основу майбутньої армії – козацьке військо, звідти черпала молода держава талановитих воєначальників, адміністраторів і дипломатів.

Доба І. Мазепи характеризується незвичайним піднесенням у всіх галузях мистецтва. Дерев'яне будівництво за часів гетьмана припиняється майже зовсім, бо тогочасні меценати українського мистецтва – гетьман і козацька старшина – виявляють великий хист до будування кам'яних церков, ніби просячи Бога простити їм не завжди чисті шляхи, якими вони здобували свої багатства [2]. Дуже актуальним є цей досвід мазепинської доби для сучасної, розбурханої різними кризами, незалежної України.

Культурне будівництво І. Мазепи не було продиктоване лише побожністю гетьмана, або тільки проявом культурно-історичних уподобань і потреб, хоч вони, безумовно, коренилися в його творчій натурі. Культурне будівництво І. Мазепи було псевдонімом будівництва державного, обмеженого обставинами. Його державна стратегія була ширша за чисто військову, бо обіймала боротьбу за молоде покоління, яке мало бути вільне від скаліченості батьків сучасників і продуктів доби Руїни. І. Мазепа дбав про те, щоб виростити покоління, здатне перенести на зламі століть історичну

пам'ять державної нації в майбутнє, виплекати покоління, яке б увібрало суверенний дух нації, її ідею, високу духовність. Гетьман І. Мазепа повів обережний курс на збереження політичної окремішності Гетьманщини, чинив спротив зросійщенню українців, сприяв розвитку культури і прилученню якнайбільшої кількості народу до духовних скарбів.

Проблема моралі, справедливості була достатньо актуальною у ХІХ ст., коли Україна, не маючи власної держави, змушена шукати шляхів збереження культури, духовності, моралі. Зокрема, І. Франко достатньо тонко оголив проблеми моральних засад тогочасного підприємницького світу. З однієї сторони, окремі причини економічного становища шукалися у ментальних особливостях, бо він вперше висловлюючись за солідарність між галицькими робітниками як запоруку поліпшення їхнього життя, підкреслив «дивну... специфічно слов'янську особливість наших робітників – недооцінювання власних прав, власних життєвих потреб і нестач» [9, 16] на фоні «Західної Європи, де трудящі класи зв'язані сильнішими вузами і де почуття їхньої власної гідності завдяки тривалій боротьбі і зусиллям стоїть уже досить високо» [12, 16]. З іншої сторони у своїх публікаціях звернув увагу української спільноти на питання моралі та етики бізнесу, до числа яких відносимо «Тернопільську моральність». Автор чітко проаналізував кодекс «тернопільської» моралі, характерний для Галичини, як і всього австрійського підприємницького суспільства, де гонитва за прибутком є загальною і здебільшого дуже жорсткою. У Франції ж цю «поетичну сторону» професії купців, «нелояльну конкуренцію» підвели під окрему карну статтю, яка на теренах Галичини відсутня.

Цікаво, що розпочиналася стаття з того, що тюремним двором тернопільського цухтгаузу (цухтгауз – каторжна тюрма, що за Конституцією Австрії займала друге місце після смертної кари зі шести видів покарань). 1882 р. гуляли два каторжанини, які скоїли тяжкий злочин, пов'язаний із грубим порушенням майнового права приватних осіб, і допустили міжнародні митні зловживання. «Слухай, а що таке мораль? Та то цалком ясно! Трохи можна, а трохи не можна. А що ж таке закон? – Гм... То всьо можна! А кому? Мені, тобі, австрійцеві, поляку? Не-... Комуністови і соціялістови» [13, 508]. Потребу такої статті Каменяр вбачав у тому, що «останні арешти з приводу митних зловживань у Відні привернули увагу широких кіл, зацікавлених проявами моралі в купецькому світі» [13, 508]. У цьому випадку йдеться про митні шахрайства, «метою яких є, – зазначив І. Франко, – одержування закордонного товару на ту суму, яка припадає урядові як мито, дешевше». Автор вів мову про мереживо, на яке перевіз не мито становить 3–5 злотих за кожний кілограм. Перевезене контрабандою мереживо такий купець може продавати значно дешевше, ніж чесний,

і, незважаючи на це, мати з такого гешефту значні прибутки [13, 509]. Чітко, з виокремленням пунктів Іван Франко розглянув кодекс «тернопільської» моральності. Його складові такі:

- ✓ ошукування того, хто купує, в мірі й на вазі, що практикують постійно, незважаючи на наявність цехових правил, тому що багато товарів продають не на мірку й не на вагу, а в пачках, торбинках, коробках, мотках тощо, з цифровим означенням. Часто продавець одержує дюжину, що складається з 10 штук, тисячу, яка нараховує 800 штук, або ж кілограм, що важить 700 грамів і т. д. Незважаючи на зухвальство такого роду шахрайств, публіка ловиться на це; купець може дещо знижувати ціну, але все одно має прибуток;
- ✓ обманювання на якості товару, який фальшиво подають за ліпший, аніж є насправді;
- ✓ систематичне закупування товарів у крамницях збанкрутованих купців нижче коштів виробництва або товарів, дещо пошкоджених унаслідок так званих «крамничних пожеж», що їх дуже часто викликають навмисне;
- ✓ «мандрівні склади» і вся система торгівлі на рознос, яка здебільшого розрахована на те, щоб ошукати уряд у податках й акцизах, не платити за склад тощо, а внаслідок цього мати право продавати товари дешевше;
- ✓ механізм «неплатоспроможності», що проявляється з боку того, хто сміливо розігрує сцену фальшивої кривди, і того, хто для уникнення її складає «добровільну угоду з кредиторами (позикодавцями)». Вони обидва намагаються знизити ціну отриманих попередньо товарів нижче ринкової ціни. Продаючи видурений таким чином товар, наприклад, на 20% нижче звичайної ринкової ціни, не тільки віднімають клієнтів у порядних фірм, а й самі заробляють далеко більше, ніж заробили б, продаючи за ринковими цінами [13, 508–509].

Подумаємо, чи хвилюють нас і нині подібні моральні зловживання, які І. Франко виклав у 1887 р.? Відповідь є цілком позитивною, про що свідчать статистичні дані, аналітичні публікації дослідників. Зловживання у всіх сферах українського суспільства, державному управлінні породжує недовіру, невіру у соціальну справедливість. Як зазначає академік В. М. Геєць, за даними всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, понад 88% опитаних осіб в Україні вбачають у більшості довколишніх таких, що не зупиняться перед порушенням моральних і правових норм, якщо цього вимагатимуть їхні інтереси. При цьому близь-

ко половина з них (41,7%) певні, що більшість громадян України не зупиниться перед застосуванням будь-яких засобів, навіть протиправних, задля досягнення власних цілей. Лише кожен восьмий громадянин вважає, що важливість правових заборон і моральних цінностей переважає над зиском при окресленні життєвих орієнтирів [9].

Стан сьогоденішнього українського суспільства, та й не тільки українського, закликає до перегляду системи цінностей з установкою на матеріальні блага, акцентуючи увагу звернути на справедливість, любові до ближнього, керуватися у вчинках високими моральними та християнськими чеснотами. У залежності від того, яка система цінностей переважатиме, у такому напрямку суспільство, економіка будуть розвиватися.

При нинішньому стані речей не маємо можливості говорити про прорив у духовних орієнтирах суспільства. Це визнають і служителі церкви. Так, у своєму Зверненні 1 грудня 2011 року предстоятелі трьох українських традиційних Церков (УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ) наголосили на тому, що найглибшою причиною корумпованого стану суспільства є матеріалізм, не як теоретичне філософське вчення, а радше як неймовірна практична зажерливість, що нехтує людською свободою, гідністю, справедливістю [6]. Наслідком такого стану речей є колосально низький рівень довіри і до важливих політичних інститутів в країні. Так, рівень недовіри до опозиції та влади перевищує дві третіх. Недовіряють партіям, президенту, парламенту, уряду, не довіряють навіть реформам – тільки 4,7% визнали, що реформи відбуваються успішно. Загальний рівень недовіри до політиків та влади в країні часто межують з рівнем недовіри до окупантів в роки війни. Єдиними хто зберігає позитивний баланс довіри залишають церква (довіряють – 62%) та засоби масової інформації (довіряють 40%) [10].

Звісно, популяризації нематеріальних цінностей слугують засоби масової інформації, медіапростір, освітні осередки. Але, до прикладу, сьогоденішній телепростір носить «карнавальний» характером. Дослідники виділяють крайній егоцентризм, що стає визначальним фактором у визначенні спрямованості мультимедійної культури, яка виконує функцію задоволення найпростіших потреб людини, а точніше інстинктів, бажань. Аналіз сучасної ситуації свідчить про популяризацію далеко не духовних цінностей: влада грошей (лише нещодавно прийнято заборону ігор на гроші в ефірі); поширення книг на тематику «як швидко розбагатіти»; перенасичення насильницькою літературою та антипатріотичність кінофотодокументів, перетворення медіа культури у шоу-культуру, формування негативного образу заможної людини тощо. Сучасний стрімкий розвиток засобів масової комунікації визначається головним чином новинками у сфері застосування нових мультимедійних засобів і технологій, тобто формою, а

не системним зв'язком та гармонією у структурі, функціональній, змістовій організації мультимедійної культури.

Таку кризову ситуацію в духовній культурі сучасної України видається можна було б поступово змінити шляхом приділення належної уваги вихованню молодого покоління (система морального виховання молодого покоління практично зруйнована) у форматі системного підходу, скоординованих дій не лише державних органів влади, але освітніх інституцій, бізнесу, засобів масової інформації, культури та мистецтва, громадських структур, церкви тощо.

Безперечно, кожне суспільство формує свою систему цінностей, яка відповідає ідеалам і потребам членів цього суспільства. Логічним видається звернення уваги на традиційні духовні цінності, що слугували високими орієнтирами не одного покоління. Ретроспективний аналіз доводить потребу вибору орієнтації суспільства на цінності, що ґрунтуються на християнських та високоморальних чеснотах: «поводитися з іншими так, якби ти хотів, щоб поводитися з тобою», «бачити за людиною найвищу цінність, а не засіб досягнення мети», «не чинити аморально ні за яких обставин» та багато інших. Вочевидь, використання засобів масової інформації, освітніх осередків для популяризації моральних чеснот є цілком виправданим як для загального поступу, так для розвитку економіки. Вагомішим у цьому векторі стане поведінка кожного з нас, кожен день, у будь-якій ситуації, чи при «закупівлі і продажу товару» (на що звернув увагу І. Франко), чи у вирішенні будь-якого іншого соціального питання, слідує максимум Кейнса, який визнавав, що навіть економічна діяльність має не лише раціональну мотивацію, але й значна частина обумовлена ірраціональним началом, зокрема, довірою, справедливістю зокрема. Стратегічним завданням як освіти, так і засобів масової інформації є закріплення позитивних моральних установок і моделей поведінки, збереження національних традицій, вихованні молоді в дусі інтелектуальної свободи і громадянської відповідальності; виховання патріотизму, національної злагоди, поваги до родинних цінностей, популяризація високоетичних норм поведінки, стимулювання меценатства української культури.

An attempt to define the value of spiritual values for socio-economic development of Ukraine is done in the article. In this context an author outlines questions which disturb Ukrainian society on the basis of the integral and system understanding of man's existense. For this purpose, a retrospective insight into previous periods of Ukrainian historical process is done.

Keywords: *spiritual values, economics, moral principles, finance and economic crisis.*

В статтє определено значенне духовных ценностей для социально-экономического развития Украины. В этом контексте автор очерчивает беспокоящие украинское общество проблемы. С этой целью проведен ретроспективный экскурс в предыдущие периоды украинского исторического процесса на основании целостного и системного понимания бытия человека.

Ключевые слова: духовные ценности, экономика, моральные принципы, финансово-экономический кризис.

Література

1. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма/ Дж.Акерлоф, Р.Шиллер // пер. с англ. Д.Прияткина; под научн. ред. АСуворова; вст. ст. С.Гуриева – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2012. – 273 с.; Єпіфанов, А. О. Два крила державности: економіка і духовність : Розмова Івана Дзюби і Анатолія Єпіфанова [Текст] / А. О. Єпіфанов // Сучасність. – 1999. – № 12. – С.95-101; Гальчинський А. Криза і цикли світвого розвитку/ А. Гальчинський // К.: «АДЕФ-Україна», 2009. – 392 с.; Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь (за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]). – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.; Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Й. Вовканич // Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с.; Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л.Безтелесна // Економіка України. – № 7. – 2009. – С. 4-12; Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер // – К.: Основи, 1994. – 261 с.; Чумаков А. Н. Діалектика кризи / А. Н. Чумаков // Вестник РФО. – 2008. – № 4. – С. 8–14. та ін.
2. Андрусак М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч: Гло і постать: моногр. / М. Андрусак, Є. Маланюк // К.: Обереги, 1991. – С. 29.
3. Веблен Т. Теорія праздного класу. / Т. Веблен // М., 1984. – С. 200–244.
4. Горський В. Філософські ідеї в культурі Київської Русі XI – початок XII вв. / В. Горський // К., 1988. – 123 с.
5. Лларіон Київський. Слово про Закон і Благодать/ Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-XX ст.: у десяти томах /редкол.: І. М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (Х-ХІІІ ст.)/ упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С.114–134.
6. Звернення традиційних церков до вірних та до всіх людей доброї волі: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/documents/13-documents/1995-zvern-1-dec.html>.
7. Павленко Ю. Цивілізаційна природа України та глобальні протиріччя сучасного світу / Давньоруське любуудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.»; Упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 357–374.
8. Статут великого князя Ярослава / Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–XX ст.: у десяти томах /редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (Х–ХІІІ ст.)/ упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 106–107.

9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь (за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]). – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
10. Удосконалення методик та оцінка стану корупції в Україні : [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, В. І. Волошин, М. І. Флейчук. Тематична наукова доповідь – Львів, 2010. – 27 с. – Режим доступу: www.niss.lviv.ua/file/2011.02.181856.pdf; [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dem-alliance.org/blog/SHans-na-doviru-150.html>
11. Франко І. Поза межами можливого / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 435–446.
12. Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? / І. Франко // Зібрання творів: у 50 томах. К.: – Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. І. – С. 15–19.
13. Франко І. «Тернопільська» моральність / І.Франко // Зібрання творів: у 50 томах. – К.: Наукова думка, 1984. –Т.44. –Кн. І. – С. 508.